

डायस्पोरिक कोणबाट एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यास

प्रा.डा. यादवप्रकाश लामिछाने/गीता लामिछाने

सार

उपन्यास विश्लेषणका लागि प्राथमिक स्रोतका रूपमा राजवको 'एटलान्टिक स्ट्रिट' लाई लिइएको छ । द्वितीयक सामग्री स्रोतका रूपमा विवेच्य उपन्यासलाई डायस्पोरिक दृष्टिबाट तयार पारिएको शोधपत्र र विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समालोचनात्मक लेख र पुस्तकहरूलाई आधार मानिएको छ । डायस्पोरिक उपन्यास विश्लेषणका सैद्धान्तिक पर्याधारलाई आधार सामग्री मानी गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा तयार पारिएको प्रस्तुत लेख पुर्ख्यौली भूमि र इच्छित भूमि, द्वैध मानसिकता, एकान्तिकता, अतीतप्रति स्मरण, सीमान्तकृत हुनुको पीडा, परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, कहाली लाग्दो भूत र अनिश्चित भविष्य, मनोवैज्ञानिक दासता, पुस्तान्तरिक द्वन्द्व, स्तरपरिवर्तन र स्तर गुम्नुजस्ता पर्याधारको उपयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । त्यस्तै चेतनप्रवाह शैली, अभिघात अभिव्यक्ति, द्वैध सांस्कृतिकता, आस्तित्विक चेतनाको प्रबलता तथा एकसूत्रताको खोजी र कोडमिश्रणलाई हेर्ने काम भएको छ । यसमा बाध्यता वा रहरका कारणले पुर्ख्यौली भूमि छाडी इच्छित भूमिमा पुगेपछि वर्षौंसम्म पनि जन्मभूमि फर्कन नसकेको पीडा रहेको छ भने घर-परिवारका लागि खर्चको व्यवस्था गरे पनि पारिवारिक मिलन, भेटघाट र त्यसबाट प्राप्त हुने हार्दिक तथा आत्मिक भावबाट टाढिने स्थिति भने टड्कारो देखिएको छ । प्रारम्भिक दिनमा जागिरको खोजी, अपार्टमेन्टको व्यवस्थापन, मूलधारबाट आफू र आफ्नो समुदायलाई लत्याइएको तीतो अनुभूति, सहयोगी मित्रको अभाव, विरानो ठाउँमा आफूलाई अपरिचित ठान्नु, जताततै असुरक्षित महसुस गर्नु तथा भय र त्रासको भावना विकास हुनुले डायस्पोरिक जीवन कष्टकर रहेको पुष्टि हुन्छ । यसरी डर, त्रास तथा अज्ञात भयको भूमरीभित्र बाँच्ने चाहना राख्दाराख्दै र पारिवारिक सदस्यको सुन्दर भविष्यको सुनिश्चितताको कामना गर्दा गर्दै जीवन व्यतीत हुने सन्दर्भको उल्लेख गरिएको यो डायस्पोरिक उपन्यास महत्त्वपूर्ण उपलब्धिका रूपमा स्थापित भएको छ ।

१ प्रा.डा. लामिछाने त्रि.वि. सेवानिवृत्त तथा लामिछाने सानोठिमी क्याम्पसमा प्राध्यापनरत हुनुहुन्छ ।

मुख्य शब्दावली : अभिघात अभिव्यक्ति, इच्छित भूमि, चेतनप्रवाह शैली, डायस्पोरा, द्वैध मानसिकता, पुख्यौली भूमि, पुस्तान्तरिक द्वन्द्व, मनोवैज्ञानिक दासता आदि ।

१. पृष्ठभूमि

नेपाली साहित्य लेखनको फाँट फराकिँदै जाँदा पछिल्लो समयमा भित्रिएको नौलो नाम डायस्पोरिक लेखन हो । एक दशक अघिदेखि मात्र नेपाली साहित्यिक जगत्मा देखा परे पनि यो पूर्णतः स्थापित हुँदै आएको छ । डायस्पोरा (DIASPORA) शब्द मूलतः ग्रीसेली भाषाबाट आएको भए पनि अङ्ग्रेजी भाषामा स्थापित भइसकेको छ । ग्रीसेली शब्द DIA र SPERIO मिलेर DIASPORA बनेको हो । DIA को अर्थ कुनै पनि ठाउँ विशेषबाट/देखि भन्ने बुझिन्छ भने SPERIO को तात्पर्य छरिनु, फैलिनु भन्ने हुन्छ । प्रारम्भमा यस शब्दले सीमित अर्थ बुझाएको भए पनि पछिल्लो समयमा यसको अर्थ विस्तारित हुन पुगेको छ । रोमनहरूले प्यालेस्टाइन माथि गरेको आक्रमण र विजय प्राप्तपछि यहूदीहरू आफ्नो बासस्थानबाट विस्थापित भई निर्वासित हुनुलाई डायस्पोराका रूपमा अर्थात् पनि वीसौँ शताब्दीको अन्त्य पछि यसको अर्थ विस्तारित भई संसारका जुनसुकै भूभागबाट आफ्नो जन्मथलो छाडी अन्य भूभागतिर/मुलुकतिर छरिएर बस्न बाध्य भएका मानव समुदायलाई बुझाउन थालेको छ ।

वर्तमानमा नेपाली साहित्यमा प्रयोगमा आएको 'डायस्पोरा' राष्ट्रको पर्यायका रूपमा आप्रवासी, परादेशीय, आप्रवासन शब्दको प्रयोग हुन थालेको छ तथापि आगन्तुक शब्दको रूपमा 'डायस्पोरा' शब्द नै बहुप्रचलित भएको छ (खड्का, ई. २०१७ : ३) । पहिचानसहित निरन्तर टाढा-टाढासम्म छरिनुलाई डायस्पोराका रूपमा स्वीकार गरिन्छ । ग्रीसेलीहरूले सुरुमा डायस्पोरालाई विरुवाको बीउ छरिनु भन्ने अर्थमा ग्रहण गरेका भए पनि पछि, मान्छेको छरिने र फैलिने क्रमलाई बुझाउने शब्द बनेको मानिन्छ (एटम, २०७० : ५) । डायस्पोरामा केवल भौगोलिक सीमाको मात्र दूरत्व रहँदैन, त्यसमा विरानो परिवशेमा पुग्दा ठाउँ, संस्कृति र आत्मीयताबाट विछिन्नताको संवेदना मुख्य रूपमा देखा पर्दछ (सुवेदी, २०६८ : १) ।

समयको गतिसँगै विश्वमा ज्ञान, विज्ञान र प्रविधिको विकासले समेत डायस्पोरा निर्माणमा सहयोग पुऱ्याएको छ । भौगोलिक विकटता र दुरुत्वका कारणले पनि डायस्पोरा बन्न पुगेको देखिन्छ । मूल थलोबाट टाढिनु तर त्यस ठाउँमा पुनः पुग्न नसक्नु वा पुग्छु भन्ने आशा राखिनु तर पुग्न कठिन हुनु डायस्पोराका आफ्नै पीडा हुन् ।

विश्वव्यापीकरणसँगै विश्वका अनेक भूभाग 'डायस्पोरा' बन्ने सन्दर्भमा आफ्ना मुलुकमा भएका प्राकृतिक प्रकोप, राजनीतिक द्वन्द्व, युद्धको भय र त्रास तथा कुनै बाध्यताविना आफ्नो सोख र रहरका कारणले आफ्नो मूल थलो छाडेर अपरिचित गन्तव्य रोज्न बाध्य हुनुले डायस्पोरिक पीडालाई प्रतिनिधित्व गरेको मानिन्छ (लामिछाने, ई. २०११ : १२१) । मूल ठाउँबाट सधैं एकिलनु तर उतातिर कहिल्यै नजोडिनुको पीडाजन्य अनुभूति डायस्पोराका मुटुमा भेटिन्छ (भट्टराई, २०६४ : ४) । आफू जन्मेको र हुर्केका ठाउँ छोड्नु र अन्य विरानो मुलुकमा रहन पुग्नु, फेरि आफ्नो पैतृक थलोको सम्भन्नाले आन्तरिक रूपमा पिरोलिनु, पुनः जन्मभूमिमा फर्कने आशाको त्यान्द्रो भिनो रहे पनि विभिन्न बाध्यताका कारणले फर्कन सम्भव नहुनु डायस्पोराका पीडा हुन् ।

२. समस्याकथन

डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा 'एटलान्टिक स्ट्रिट' उपन्यास कस्तो रहेको छ ?

३. उद्देश्य

डायस्पोरिक सिद्धान्तका आधारमा 'एटलान्टिक स्ट्रिट' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु ।

४. पूर्वकार्यको समीक्षा

महेश सुवेदीबाट उपन्यासकार राजवको 'एटलान्टिक स्ट्रिट' उपन्यासको डायस्पोरिक विश्लेषण (२०६८) शीर्षकको स्नातकोत्तर शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ । यसमा सुवेदीद्वारा उपन्यास विश्लेषणका सातवटा पर्याधारलाई आधार मान्दै अतीत स्मरण, मनोवैज्ञानिक दासता, खण्डित मानसिकता, अपरिचयीकरण, जन्मभूमिको सम्भ्रनाको न्यासोपन, पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमिमा रहँदा जीवनले पूर्णता प्राप्त गर्न नसकेको अनुभूतिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै सन्दर्भ सामग्री ग्रहण गर्ने क्रममा नेत्र एटमको डायस्पोरा र अन्य समालोचना, यादवप्रकाश लामिछानेको एजुकेसन क्वाटरलीको डायस्पोरिक कोणबाट यमपुरीको महलको विश्लेषण, यादवप्रकाश लामिछाने र गीता लामिछानेको नेपाली कथा - उपन्यास सिद्धान्त र समीक्षा जस्ता सामग्री रहेका छन् ।

५. अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा सामग्री सङ्कलनका सन्दर्भमा प्राथमिक स्रोतका रूपमा उपन्यासकार राजवको 'एटलान्टिक स्ट्रिट' लाई लिइएको छ । द्वितीयक सामग्री स्रोतका रूपमा विवेच्य उपन्यासका बारेमा डायस्पोरिक दृष्टिबाट तयार पारिएका शोधपत्रका सान्दर्भिक सामग्री, सम्बन्धित विषयका अनुसन्धानात्मक पुस्तक, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समालोचनात्मक लेख-रचनालाई लिइएको छ । डायस्पोरिक उपन्यास विश्लेषणका पर्याधारलाई आधार मानेर गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचा, विश्लेषणात्मक तथा पुस्तकालयीय विधिको अवलम्बन गरी यो लेख तयार पारिएको छ ।

६. अनुसन्धानको सीमाङ्गन

प्रस्तुत लेख उपन्यासकार राजवको 'एटलान्टिक स्ट्रिट' (२०६५) उपन्यासलाई डायस्पोरिक पर्याधारका आधारमा विश्लेषण गर्नुमा मात्र सीमित गरिएको छ ।

७. अनुसन्धानको सैद्धान्तिक पर्याधार

डायस्पोरिक उपन्यास विश्लेषणका लागि अधि सारिएका पर्याधारका आधारमा जीवन र समाजको चित्रण छ, छैन, परादेशीय हुनुको पीडा, सांस्कृतिक विचलन, अस्तित्वको अन्वेषण, ऐकान्तिकता, अतीतप्रति मोह तथा द्वैध सांस्कृतिकता जस्ता पक्षहरू आउँछन् । खास गरी डायस्पोरिक उपन्यासलाई

कसी लगाउने सामग्रीहरू नै मूल मानक हुन् । यिनीहरूमा पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमि, द्वैध मानसिकता, ऐकान्तिकता, अतीतप्रति स्मरण, सीमान्तकृत हुनुको पीडा, परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता, कहालीलाग्दो भूत र अनिश्चित भविष्य, मनोवैज्ञानिक दासता, पुस्तान्तरिक द्वन्द्व, स्तरपरिवर्तन र स्तर गुम्नु, चेतनप्रवाह शैली, अभिघात अभिव्यक्ति, द्वैध सांस्कृतिकता, आस्तित्वक चेतनाको प्रबलता तथा एकसूत्रताको खोजी र कोडमिश्रणलाई कृति विश्लेषणका पर्याधार मानी विश्लेषण गरिएको छ ।

७.१ पुख्यौली भूमि र इच्छित भूमि

पुख्यौली भूमिले पात्रको जन्मथलोलाई बुझाउँछ, र इच्छित भूमिले पात्रले वाध्यता वा रहरले रोजेको विदेशी भूमिलाई जनाउँछ । पात्रले फरक देशका फरक वातावरणमा विभिन्न कठिनाइहरूको सामना गर्नुपर्ने अवस्था हुन्छ । यस स्थितिमा उक्त पात्रले आफूलाई एकलो, हेपिएको र लत्याइएको ठान्दछ । यहाँ हीरारत्न, विज्ञान प्रधान, नासरिनले इच्छित भूमिमा पश्चात्तापबोध गर्दै आत्मगलानिका साथ जीवन व्यतीत गर्दा छटपटी भएको उल्लेख छ । जेलको जीवन भोगाइजस्तै भएको भन्दै सोचे भन्दा फरक परिस्थितिलाई पाएपछि मन पुख्यौली भूमिमा रहे पनि शरीर मनविना इच्छित भूमि (अमेरिका) मा रहेको उल्लेख छ । त्यस्तै हीरारत्नले अमेरिकाको ग्रिफिथ पार्कको डाँडामा जाँदा केही हल्का हुने कुरा गरेको छ । उसले भनेको छ - “वास्तवमा यस्तो पहाड उक्लँदा मलाई नेपालको सम्झना हुन्छ । मलाई यो पहाडले नेपाल सम्झाउँछ ...” (२०६५ : ३४) । त्यही सन्दर्भमा म पात्रले “अहिले मलाई पनि शिवपुरीको डाँडो उक्लँदाको सम्झना हुँदै छ (२०६४ : ३५) भनेको छ । जन्मभूमि प्रतिको अगाध माया तथा स्मरण यो भन्दा बढी के हुन सक्छ (ग्रिफिथ पार्कको उचाइबाट लसएन्जल्स सहर नियाल्न थालेपछि हीरारत्न र म पात्रले स्वयम्भू र काठमाडौँ सहर सम्झिएका छन् । उपन्यासकारले यहाँ यसरी वर्णन गरेका छन् : “यहाँ आए पछि म आफू स्वयम्भू नै सम्झन्छुवास्तवमा केटाकेटीमा स्वयम्भू पुगेर काठमाडौँको परस्पर जोडिएका घरहरूको गुजुल्टोमा म आफ्नो घरको छानो चिन्न खोज्थे .. ” (राजव, २०६४ : २५) । म पात्र र हीरारत्नका बीचको संवादमा क्रङ्कितको नयाँ काठमाडौँभन्दा पुरानो काठमाडौँ राम्रो लाग्ने बताइएको छ, र हीरारत्नले “एक पटक त जानै पर्ने हो” भनेर उदासी भावलाई व्यक्त गरेको छ ।

७.२ द्वैध मानसिकता

मानसिकतामा विभाजन हुनु, दोधारे हुनु यसको मूल पक्ष हो । जन्मथलो पनि विर्सन नसक्नु, विदेशी भूमिमा पनि सन्तुष्टि प्राप्त गर्न नसक्नुमा आफैँप्रति वितृष्णा उत्पन्न हुन्छ । कडा श्रमपछि केही सुख सुविधा पाएकामा आशा पलाउँछ, तथापि परिचय सङ्गत भएर पदा मानसिकता द्वैध बन्न पुग्छ । सुमन उपाध्याय र हीरारत्न डलर प्राप्तिको भिडमा हराउन पुगेको सन्दर्भ र घरमा पैसा पठाए पनि परिवारका सदस्यले स्नेह र ममता पाउन नसकेको विज्ञान प्रधानमा द्वैध मानसिकता देखिन्छ । द्वैध मानसिकताको चोटिलो उदाहरण स्टोर ट्वान्टीफोरको मेनेजरको घृणास्पद व्यवहारबाट आजित हुँदै सुनामले “जागिर त गाह्रो

थिएन तर मेनेजरको घृणास्पद व्यवहार सहिरहने स्थिति पनि छैन .. छाडी हालौं भने अर्को पाइने हो, होइन ? भनेबाट प्रस्ट हुन्छ ।

७.३ ऐकान्तिकता

इच्छित भूमिमा हुने एक किसिमको एकलोपनको अनुभूति हुन्छ । मान्छेको भीडभाडमा पनि सामाजिक-सांस्कृतिक सम्बन्धबाट टाढिँदै गएर विरानो भएको अनुभूत हुनु, आत्मीयता नपाउनु, असहयोगको स्थिति देखिनु,, हेपिनु, घृणाको, पात्र हुनु जस्ता भावनाले एकलोपनको अनुभव हुन्छ ।

७.४ अतीतको स्मरण

विदेशी भूमिमा श्रम गरिरहँदा निर्वासनको नमीठो पीडाले अतीतको स्मरण हुन्छ । अतीत मोहले जन्मभूमिको रिक्तताको परिपूरण गर्दछ, र इच्छित भूमिको आन्तरिक भय र पीडा भुल्न शीतल मलमको काम गर्छ (एटम, २०७० : २०) । वर्तमानमा व्यतीत भइरहेको जीवन कष्टकर र जटिल भएको तथा अनिश्चित भविष्यको त्रासले आक्रान्त बन्दा अतीतको स्मरणले सन्तोषको सास फेर्न सहयोग पुग्दछ (लामिछाने ई. २११ : १२४) । डायस्पोरिक जीवन भोगाइका क्रममा पात्रलाई आफ्नो जन्मभूमि, समाज, साथीसङ्गी तथा आफन्तहरूको झल्झली सम्झना भइरहन्छ । भौतिक शरीर परदेशमा भए पनि मन आफ्नै जन्मथलोमा हुनुलाई अतीतको स्मरण भनिएको हो । हीरारत्न र सुनाम उपाध्यायले अतीतको स्मरणका क्रममा काठमाडौंको मरुटोल स्थित घर वरपर पाङ्गो गुडाउने, गुच्चा खेल्ने, च्याम्पोटी नचाउने तथा निस्फिक्री ढङ्गले जीवन बिताएको स्मरण उदाहरणीय बनेको छ । त्यस्तै शिवपुरीको डाँडो र स्वयम्भूको उचाइबाट काठमाडौंको दृश्यावलोकनको प्रसङ्ग ग्रिफिथ हाइटबाट लसएन्जलस सहर नियालेको प्रसङ्गसँग जोडिएर आएको छ । आफ्नो मुलुकमा मुक्ति सङ्ग्राम भइरहेको बेलाको काठमाडौंको बसाइको स्मरण बङ्गादेशी नासरिनबाट हुनु अतीतप्रतिको स्मरण/मोह नै मानिन्छ । ढाकाको जस्तै भीड काठमाडौंमा देखेको कुरा व्यक्त गर्दै नासरिनको स्मरणमा ढाका प्रतिबिम्बित भएको छ ।

७.५ अल्पसङ्ख्यक वा सीमान्तकृत हुनुको पीडा

पुर्ख्यौली भूमि छाडेर इच्छित भूमिमा स्थायी रूपमा बसोबास नै गरे पनि अल्पसङ्ख्यक नै रहन्छन् र त्यसको पीडाले गम्भीर बनाइरहन्छ । कानुनी रूपमा बराबरीको हैसियत राखे पनि सामाजिक स्वीकृति, हार्दिक र आत्मीय रूपको व्यवहारको कमी भइरहन्छ । अन्तरक्रियामा एक किसिमको धक्काको महसुस हुन्छ । मूल धारबाट विचलन भएको यो पीडाजन्य भयको क्रम हो । समाजमा योगदान पुऱ्याए पनि हेपिएको, पछाडि पारिएको, अलग्याएको जस्तो लाग्नु, अपरिचित जस्तो व्यवहार पाउनु र असुरक्षाको भावना विकास हुनु यसका सूचक मानिन्छन् । यस किसिमको रिक्तताको अनुभूति हुनु र परेको बेला सहयोग गर्ने असल मित्रको अभाव खट्किनु पेचिला पक्ष हुन् (एटम, २०७० : २०) । म पात्रले एपार्टमेन्ट खोज्दा भेटिएको दलाल

एलेनले सहयोगी भावना भन्दा पनि होच्याउने प्रवृत्ति/व्यवहार देखाएकोमा दुखित बन्नु परेको, स्वीकारोक्ति छ । कानुनी रित पुऱ्याएर बस्न खोज्दासमेत आफैं जोखिम मोलेर बस्न सम्पर्क गराउँदा आफू गैरकानुनी व्यक्तिका रूपमा रहेको अनुभूति हुनु तथा अर्पाटमेन्टको माथिल्लो फ्लाटमा बस्ने अमेरिकाली नागरिक मार्कले मानवीय व्यवहार देखाउन रुचि नराख्नु पूर्ण बेवास्ता नै मानिन्छ । सँगै बस्ने छिमेकी व्यक्तिबाट भएको व्यवहारको स्मरण गर्दै म पात्रकी श्रीमतीको अभिव्यक्ति यस्तो रहेको छ, “मलिसा निस्केपछि त माथि एकलकाँटे भूतमात्र बस्ने बङ्गालाजस्तो शून्य लाग्न थालेको छ (राजव २०६५ : १०) ।”

म पात्रले जागिरको खोजी गर्नु, विभिन्न स्टोरका मेनेजरका दृश्य आश्वासन अदृश्य उपेक्षा पाउनुमा एकलोपनको अनुभूति तथा तीतो अनुभूति भरेको छ (सुवेदी, २०६८ : ४२) । यहाँ उपन्यासकार यसरी प्रस्तुत भएका छन्- “सहरका प्रत्येक इन्डियन, चाइनिज, थाइ, आइरिस रेस्टुरेन्टहरूमा काम खोज्दै पुगिरहन्थ्यौं । तर, हाम्रो हातमा दृश्य आश्वासन र अदृश्य उपेक्षा बाहेक केही पर्न सकेको थिएन (राजव, २०६५ : १७) ।”

७.६ परादेशीय हुनुको रोमाञ्च र चिन्ता

मातृभूमि छाडेर परादेशीय भई भिन्न सामाजिक, राजनीतिक आर्थिक गतिविधिमा घुलमिल हुँदा एक किसिमको रोमान्च लाग्नु स्वाभाविक नै हो । फरक संस्कार र संस्कृतिसँग तर घुलमिल हुने अवसर प्राप्त हुँदा पृथक् अनुभव हुन्छ र त्यसैले क्षणिक रूपमा खुसी नै तुल्याउँछ, फरक संस्कृतिलाई चाहेर वा नचाहेरै वरण गर्नुपर्ने मनले नमाने पनि सामाजिक सन्दर्भमा समाहित हुनुपर्ने तथा आफू भिजेको संस्कार र संस्कृतिको स्मरण, आफन्तहरूसँगको दूरत्व आदिजस्ता कुरा भिन्नताका कारक बन्न पुग्छन् । उपन्यासका मूल र सहायक पात्रहरू यस्तै नियति भोग्न बाध्य छन् । काठमाडौंमा बेरोजगार भएर समय गुजार्नु पर्दाको स्मरणसँगै आफ्नो परिवारका सदस्यहरू अमेरिकाको म्यासाचुसेट्स राज्यमा आनन्द र खुसी साथ बस्न पाउँदा रोमाञ्चित हुनु एउटा पक्ष हो । त्यस्तै महिनौं दिनसम्म जागिर नपाएर अमेरिकामा भौँतारिनु पर्दा एक किसिमको चरम निराशा र कुण्ठाले ग्रस्त बनाएको स्थिति देखिनु अर्को पक्ष हो । यहाँ उपन्यासकार यसरी आफ्ना धारणा व्यक्त गर्दछन्- “पाँच महिना हामीले त्रास र अनिश्चितताको यातनामा बाँच्नु परेको थियो । हामीले अगाडि उज्यालो देख्न छाडेका थियौं ।सहरको सूर्योन्मुखी, चन्द्रोन्मुखी भीमकाय अत्याधुनिक भवनहरू, चौडा, सुकिला सडकहरू, सपिड मलहरू, भूमिगत रेलहरू, यन्त्रवाहनहरूको सामुदायिक ताँतीजस्ता यान्त्रिक सुन्दरतामा हाम्रो मन रमाएको थिएन (राजव, २०६५ : १६) ।”

७.७ कहालीलागदो भूत र अनिश्चित भविष्य

वर्तमानको विश्व समुदाय विश्वव्यापी परिवेशबाट अछुतो हुन सकेको छैन । त्यसैको परिणाम स्वरूप मूलतः अवसर र उच्च मनोकाङ्क्षा बोकेर पराई भूमिलाई कर्मथलोका रूपमा सहजै स्वीकार गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो रूपमा रहेको छ । सुनौलो भविष्य बुनेर गएर पनि

त्यहाँ सोचेजस्तो नहुँदा मानसिक पीडा बढ्न थाल्दछ, र मान्छे आफ्नो कर्मलाई धिक्कान् थाल्छ । कहालीलाग्दा चुनौतीहरूको सामना गर्नुपर्ने, जुनसुकै समयमा पनि सशङ्कित भएर सधैं डर-त्रासमा बाँच्नुपर्ने, जे जति गरे पनि शून्यता र रिक्तता भइरहने जस्ता कारणले डायस्पोरिक जीवन भोगाइ अनिश्चितताको भुमरीभित्र रहन्छ । मानिसलाई पिरोलिरहेको बाध्यात्मक स्थिति रहन्छ । उपन्यासमा सुनाम उपाध्यायले आफू कार चढेर हिँडे पनि भविष्य अनिश्चित नै देखेको छ । आफू बसेको अपार्टमेन्टबाट मार्क हिँडेपछि सुनामले आफू पनि दुई-तीन महिनामा यो अपार्टमेन्ट छोड्ने अभिव्यक्ति दिएको छ । त्यस्तै सत्र वर्षदेखि इल्लिगल्ली (नियम विपरीत) बसेको विज्ञान प्रधानले पैसा कमाएर पनि भविष्य अन्धकारपूर्ण भएको स्वीकार गर्छ ।

७.८ मनोवैज्ञानिक दासता

विदेशी भूमिमा भिन्न कला, संस्कृति र सीमान्तकृत हुनुले चिन्ता बढ्नु स्वाभाविक मानिन्छ । सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त गर्न, जीवन सहज बनाउन, आत्मीयता र सहयोगको भावना जुटाउन तथा कानुनी रूपमा समान अधिकार प्राप्त गर्न चाकडी र गुलामी गर्नुपर्ने, त्यहीँको समाज परिवेशअनुसार चलनुपर्ने, अनेक पीडा नचाहेरै पनि सहनुपर्ने, जानकारी प्राप्तिका लागि सोधी खोजी गर्न पाइने प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष अरुकै इसारामा चलनुपर्ने जस्ता मानसिक पीडामा रुमिल्लिन पुग्दछन् । भौतिक निबन्धतायुक्त स्वतन्त्रता भित्र मनोवैज्ञानिक दासता स्वीकार गर्नुपर्दछ (सुवेदी, २०६८ : १७) । म पात्रले सहयोगी रूपहरिको अपार्टमेन्टमा कोचाकोच गरी बस्दा मनोवैज्ञानिक तनाव बेहोरेको छ । आफ्नो बुताअनुसारको अपार्टमेन्ट नपाउनु, जागिरको खोजीमा अर्ग्यानिक फुड मार्केटमा निवेदन हाल्नुदेखि पत्नीले लन्डीमा काम गर्दा पाएको सास्ती सम्झँदा हृदय क्षतविक्षत भएको अनुभूत हुन्छ । अपार्टमेन्ट दलाली एलेनसँग आफ्नो परिवार सहकार्य (एडजस्ट) गर्ने सम्बन्धमा गरिएको अनुभवले गम्भीर बनाएको छ । यस सम्बन्धमा उपन्यासकारको अभिव्यक्ति यस्तो रहेको छ- “...हेर्नुस् हामी बूढाबूढी बेड रुममै सुत्छौं..... लिभिड रुमको दुई कुनामा छोरा छोरीको छुट्टाछुट्टै बेडरुम राख्छौं.....त्यसमाथि हामी भर्खर नेपालबाट बसाइँ सरेका हौं (राजव, २०६५ : ५) । लाचारी व्यक्त गरिएको यो अभिव्यक्तिलाई बेवास्ता गर्दै एलेनले प्रतिवाद गरेको छ तर एलेनलाई मनाउनुबाहेक अर्को विकल्प थिएन । एलेनका अगाडि अर्को उपाय पनि थिएन । यसै सन्दर्भमा व्यक्त गरिएका वाक्यहरू यस्ता रहेका छन् :

“..... मैले एलेनलाई चाउ परेर मनाउनु बाहेक अर्को उपाय थिएन । म एलेनको अगाडि भिक्षाटनमा निस्किएको भोको जोगी भइरहेको थिएँ तर एलेन मेरो यस किसिमको प्रार्थना र याचना सुनिरहेको थिएन ।चार जना बसाउन मिल्दै मिल्दैन भनिरहेको थियो । र, म उसलाई प्रभु मानेर हात जोड्न छोडिरहेको थिइन ।म याचनापूर्ण ढिपी गरिरहेको थिएँ । (राजव, २०६५ : ५)

उपर्युक्त भनाइलाई आर्थिक विपन्नता भित्रको दास मनोवृत्ति प्रकट भएको उत्कृष्ट नमुना मान्न सकिन्छ ।

७.९ पुस्तान्तरिक द्वन्द्व

आफना अनेक इच्छा अभिलाषाहरू बोकेर इच्छित भूमिमा पुगेका व्यक्तिहरू आफ्नो पीडादायी जीवन भोगाइलाई भुल्न सक्दैनन् । आफ्ना सन्तानका इच्छा र रहरका लागि परादेशीय भूमिमा बस्न बाध्य भएको अभिव्यक्ति पाउनु जसलाई पुस्तान्तरिक द्वन्द्व भनिन्छ । विवेच्य उपन्यासमा हीरारत्न मालाकार आफ्नी कान्छी छोरीको हलिउडकी कलाकार बन्ने इच्छा पूरा गर्न विदेशी भूमिमा बस्न बाध्य भएको देखिन्छ । यस अवस्थामा ऊ निराश छ । मन रिक्त छ । बत्तीस वर्षदेखि जन्मभूमि फर्केको छैन । हीरारत्न र म पात्र बीचको कुराकानीका क्रममा हीरारत्न यसरी प्रस्तुत हुन्छ -“....म यहाँ सपनामा अल्झेको छु”

“सपना.....?”

“मेरो हैन छोरीको सपना..... आफ्नो सपना त यहाँ गाडिसकेँ अब छोरीको सपनामा अल्झेको छु”

“छोरीको सपना त छोरीकै हो तिमीले त्यसमा किन अल्झनु पर्थ्यो ..?”

“पछि बाउ भएको नाताले पछि जसरी तिमी आफ्नो छोरीको भविष्य हेर्दै यता आयौ सायद त्यसपछि सोचौंला”

उपर्युक्त अभिव्यक्ति पुस्तान्तरिक द्वन्द्वमा केन्द्रित छन् । पहिला हीरारत्नकै छोरीको भविष्यमा जिम्मेवार बन्न पर्ने कुरा राख्दै सुनामलाई पनि त्यही पुस्तान्तरिक पक्षमा लाग्नु बाध्यता रहेको पुष्टि गर्छ ।

७.१० स्तर परिवर्तन र स्तर गुम्नु

कडा परिश्रम गरेर भए पनि आय आर्जन गर्नु अनि त्यसलाई समय सापेक्ष रूपमा परिवर्तन गर्दै लैजानु स्तरोन्नति हो । एकातिर स्तर परिवर्तन भएको महसुस गरे पनि सँगसँगै आफ्नो स्तर गुम्दै गएको अनुभूति पनि हुन्छ । बिरानो देशमा पन्ध्र वर्ष पुरानो निसान चढेर हिँड्दा पनि अपरिचितताको अभाव महसुस गर्नु, आफ्नो स्वाभिमान गुमाउन पुग्नुले जीवन स्तर परिवर्तन सँगै स्तर परिचितता पनि गुमेको अनुभूति हुन्छ । म पात्रले उन्नाइस सय त्रियानब्बेको मोडलेको निसान कार किन्दा श्रीमतीले दिएको अभिव्यक्ति यस्तो छ, “नेपालमा भएको भए तपाईं मलाई यसरी कारमा हालेर कुदाउन सक्नु हुन्थ्यो (राजव, २०६५ : ७१) ।” स्तर परिवर्तन भएको खुसीयाली युक्त प्रस्तुतिमा श्रीमतीको कुरा सुनेर म पात्र सन्तुष्टिको मुस्कान छर्छ । उता युनिभर्सिटी अफ क्यालिफोर्नियामा प्रोफेसर रहेको हीरारत्नले चढ्ने क्याडलक कार र रोलेक्स घडी अनि उही ग्रेसरी स्टोरको क्यासियर सुनामले मनमा उब्जाएका स्तर परिवर्तन र स्तर गुम्ने प्रसङ्ग उल्लेख्य रहेका छन् ।

७.११ चेतनप्रवाह शैली

आख्यानमा समाख्याताको मस्तिष्कमा निरन्तर बगिरहने विद्युतीय भट्काका रूपमा यसलाई लिइन्छ। यो एक किसिमको विचार स्फुरणमा केन्द्रित रहने कुरा हो। यसमा लेखक एउटा विषयमा बोल्दै जान्छ र त्यसलाई त्यही छाडेर अर्को विषय प्रवेश गराउँछ र पहिलेको सन्दर्भलाई पछि समेट्न पुग्दछ। विलियम जेम्सले सर्वप्रथम कुँदेको यो शब्द मनोविज्ञानका क्षेत्रमा बढी प्रयोग हुन्छ। दुर्जार्दिन भन्ने फ्रान्सेली उपन्यासकारले प्रयोग गरेपछि अङ्ग्रेजी साहित्यमा जेम्स ज्वायसले 'युलिसिस' र 'पोट्रेट अफ द आर्टिस्ट एज अ योडम्यान' (१९१६) मा प्रयोगमा ल्याए। पानीको भलजस्तै विचार अधिलिस्तर बग्ने मनको प्रक्रिया नै चेतनप्रवाह हो। मनमा जे विचार आयो त्यसैतिर वर्णन तरङ्गिने शैलीको प्रयोग आख्यानमा गरिन्छ। नेपाली उपन्यासमा ध्रुवचन्द्र गौतमले अत्यधिक रूपमा प्रयोग गरेका छन्।

उपन्यासकारले परिच्छेद छमा होल अर्ग्यानिक फुड मार्केटमा जागिरका लागि हालेको दर्खास्तको कारबाही स्वरूप म्यानेजरसँग फोनमा कुरा गरिरहेको सन्दर्भपछि एम आइटीमा प्राध्यापन गर्ने नोम चम्स्कीको प्रसङ्ग उठाएका छन्। मानवशास्त्री भन्दा पनि तेस्रो विश्वको हितको वकालत गर्ने तथा एक राजनीतिक चिन्तक, अमेरिकी घरेलु तथा बाह्य नीतिका आलोचकका रूपमा चिनिएको उल्लेख गरेका छन्। चम्स्कीको किताब पढेको, मार्केले चम्स्कीलाई बौद्धिक विलासी भएको भने पनि तेस्रो विश्वका निर्धन गरिब, शोषित जनताका पक्षमा लड्ने छवि कमाएको व्यक्तिका रूपमा चित्रण गरिएको छ भने तुरुन्त फुड मार्केटबाट अन्तर्वार्ताका लागि बोलाएको र अन्तर्वार्ताको सन्दर्भ जोड्नुले चेतनप्रवाह शैली प्रयोग भएको उदाहरण मानिन्छ।

७.१२ अभिघात अभिव्यक्तिहरू

अभिघातको तात्पर्य भय, डर, त्रास, चिन्ता, अपरिचितता तथा डरलाग्दो असुरक्षासँग सम्बन्धित चेतना हो। यसले मान्छेको मनमा पर्ने गहिरो चोटलाई प्रतिबिम्बित गर्छ। आफू जन्मे, हुर्केको थातथलो छाडेर रहर वा बाध्यताले विदेशिएका व्यक्ति र उनीहरूको जीवन भोगाइलाई केन्द्र मानेर मूल विषयसँग समेटेर सिर्जना गरिने डायस्पोरिक रचनामा अभिघात अभिव्यक्ति पाइन्छ (भट्टराई, २०६४ : च)। एटलान्टिक स्ट्रिट उपन्यासमा अपार्टमेन्ट बहालमा लिँदा एलेनसँगको संवादमा आएका प्रसङ्ग हुन वा जागिरको खोजीमा कैयौँ दिन भौँतारिँदा पनि तिरस्कार मात्र फेला पारेको क्षणमा होस अभिघात अनुभूति हुन्छ। ढाका विश्वविद्यालयबाट अर्थशास्त्रमा एम.ए. गरेकी नासरिन, कलेजमा पनि पढाउँथी तर हाल होल अर्ग्यानिक फुड मार्केटको भुर काम छोड्न तयार छे र अमेरिकाको बसाइ देखा 'राम्रो खाँदा अत्यन्त तीतो फल' जस्तो लाग्दै छ भनेर सुनामले भनेपछि एकपटक आएपछि उम्कन नसकिने जेल जस्तो लागेको अभिव्यक्ति नासरिनबाट आउनुमा पनि अभिघातको अनुभूति नै मानिन्छ। विज्ञान प्रधान, सुरुको सुनाम उपाध्याय, बङ्गाली नासरिनको जीवन भोगाइका सन्दर्भ अभिघातसँग सम्बन्धित मानिन्छन्।

७.१३ द्वैध सांस्कृतिकता

आफ्नो र परादेशीय संस्कृतिले पार्ने एक किसिमको प्रभाव विशेषका रूपमा लिइन्छ। बसाइ बिरानो मुलुकमा र आफ्नो पहिचान देखाउनु पर्ने बाध्यात्मक स्थिति, आफ्नो संस्कृतिको सुरक्षाको चुनौती यसका पक्ष मानिन्छन्। विश्वव्यापी संस्कृतिबाट टाढिन पनि नसकिने र आफ्नो भाषा संस्कृति र जीवन पद्धतिलाई पनि अक्षुण्ण राख्ने गहन जिम्मेवारी तथा दायित्व आन्तरिकतामा हुनु महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। आफ्नो संस्कृतिलाई छाड्न पनि नसक्ने र परादेशीय संस्कृतिलाई पूर्ण रूपमा वरण गर्न नसक्ने द्वैध स्थितिमा रहँदा एक किसिमको पीडाको अनुभव हुनु नै द्वैध सांस्कृतिकता हो।

डायस्पोरिक लेखनमा द्वैध सांस्कृतिकताको चित्रणले निकै महत्त्व राख्दछ। 'एट्लान्टिक स्ट्रिट'मा क्रिसमसको चाड त्यसमा पनि साँभूपख हिउँको बुरबुर वर्षा, रङ्गीन बिजुलीबत्तीले सजिएर भकभककाउ बनाइएको सुन्दर दृश्यको वर्णन छ। फुटपाथका प्रत्येक रुख घरघरका रुखहरूको हाँगाहरू बत्तीले रमाइलो दृश्य देखिएको, हलुका रूपमा बर्सिरहेको पातला हिउँफूलहरू रङ्गीन प्रकाशमा नीलो, हरियो, रातो, पहेलो, बैजनी रङ्गमा चम्किरहेका लाग्थ्यो। विज्ञानको चमत्कारमा प्रकृतिको सौन्दर्य मिसिएको थियो। रातको रङ्गीन प्रकाशमा हिउँ फूलहरूको समागम देख्न सकिन्थ्यो। म पात्रको परिवारका लागि त्यो पहिलो सामूहिक आनन्द थियो। क्रिसमसको उल्लासमा आनन्दको अनुभूति पहिलो पटक गरिएको थियो। सबैले रमाइलै गरेर बिताए। त्यसका पनि बिरानो देशको समाजका लागि अनुभूत गरिएको विशेष संस्कृति र चाडमा सहभागी भएर कोठामा फर्केपछि छोराले "बी इन्च्वाय अ लट" भनेपछि "अहिले तँ कुइरे भैसक्या छैनस् र हुने पनि छैनस् भन्द्या छु-" भन्दा आमाको खरो अभिव्यक्तिमा अदृश्यमा एक प्रकारको रोष देखिन्छ। बाह्य रूपमा आनन्दजस्तो भएपनि 'इन्च्वाय अ लट ..' र 'कुइरे भैसक्या छैनस् र हुनेपछि छैनस्' भन्नुमा आन्तरिकतामा चोट पुगेको प्रस्ट देखिन्छ। यसमा अङ्ग्रेजी भाषाप्रतिको रोष नभएर आफ्नो संस्कृति बिसिएर अरूको संस्कृतिमा बढी रमाउने हुँदा घुमाउरो ढङ्गले आफ्नो संस्कृतिप्रति स्पष्ट अडान पनि कायम गरिएको मानिन्छ।

७.१४ आस्तित्विक चेतनाको प्रबलता तथा एकसूत्रताको खोजी

परादेशीय भूमिमा आफ्नो अस्तित्व कायम राख्न हरेक डायस्पोराले सहयोगी हातहरूको खोजी गरेको पाइन्छ। स्वत्व जोगाउन आन्तरिक रूपमा बलियो बन्नुपर्ने र आफ्नो स्पष्ट पहिचान कायम गर्नुपर्ने रहेको पाइन्छ। साभा एकताको सूत्रमा बाँधिन हर तरफको कोसिस गरिएको पाइन्छ। आस्तित्विक चेतना प्रबल हुँदै गएपछि विभिन्न संघ-संस्थामार्फत् नेपालीहरूलाई एकताबद्ध गर्ने गराउने कार्य भएको पाइन्छ। नेपाली संवदेना, आत्मा र आवाज भएका साहित्यकारलाई एकताको सूत्रमा जोड्ने काम गरिएको हुन्छ (एटम, २०६७ : ३५)। यस सूत्रमा आबद्ध हुने क्रममा नेपालीका लागि भारतीय, पाकिस्तानी र बङ्गलादेशी निकट हुन सक्छन्। यसको टडकारो उदाहरण बङ्गलादेशी नासरिनले सुनाम

उपाध्यायलाई जागिर मिलाइ दिएकोबाट प्रस्ट हुन्छ । यद्यपि यस्तो अवस्थामा सकेसम्म आफ्नै मुलुकका कामदारलाई प्राथमिकतामा राखेका हुन्छन् । उपन्यासकारले यसरी पुष्ट्याई गर्न खोजेको उदाहरण यस्तो रहेको छ “.... त्यो स्टोरको मेनेजर बङ्गाली थियो । स्टोरका नब्बे प्रतिशत कामदार पनि बङ्गाली नै थिए । नेपालीमा म मात्र थिएँ । तर, त्यो पनि उसको विचारमा बङ्गलादेश नेपालको राम्रो मित्र भएर मैले त्यहाँ काम पाएको रहेछु (राजव २०६५ : २१) । त्यस्तै तेस्रो विश्वका लागि आवाज उठाउने नोम चम्स्कीलाई सुनामले मार्कसँगको कुराकानीका क्रममा ‘आइ लभ हिम, हि लभ्स नेपाल’ भन्नु यसको उदाहरण हो । म पात्र र मार्कका बीचमा भएको संवादात्मक अभिव्यक्तिमा उपन्यासकार यसरी प्रस्तुत हुन्छन् “आइ लभ हिम हि लभ्स नेपाल

“रियल्ली ...”

“एस ...”

“या SSSS हि इज द परसन अफ थर्ड वर्ल्ड ...” (राजव, २०६५ : ५४) ।

७.१५ कोडमिश्रण

भाषाका प्रयोक्ताले अभिव्यक्तिका क्रममा एउटा भाषाको कोड अर्को भाषामा मिसाएर प्रयोग गर्नु कोडमिश्रण हो । कोडमिश्रण द्विभाषिक वा बहुभाषिक हुने गर्छ । एउटा भाषिक वातावरणबाट अर्को परिवेशमा घुलमिल हुन जाँदा स्वभाविक रूपले त्यहाँको भाषाको प्रभाव पर्छ । यस्तो अवस्थामा सम्पूर्ण रूपमा परादेशीय भाषालाई आत्मसात् गर्न नसक्दा र आफ्नो मातृभाषा पनि पूर्ण रूपमा छोड्न नसक्दाको अवस्थामा व्यक्तिका अभिव्यक्तिका क्रममा कोडमिश्रण हुन पुग्छ । कोडमिश्रणयुक्त अभिव्यक्तिबाट समाज, संस्कृति, भूगोल र बहुभाषिक स्थितिको प्रतिबिम्बन हुन्छ । कोडमिश्रणले सङ्कथनमा व्यक्त विचारलाई प्रभावकारी बनाउँछ । विवेच्य उपन्यासमा पदका, पदावलीका, उपवाक्यका, वाक्यका र अनुच्छेदका तहमा भएका कोडमिश्रण प्रशस्त छन् तर केहीलाई मात्र उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ :

पदका तहमा : हाइट, रिटार्यड, बेडरुम, नाइट, टेरिबल, अपार्टमेन्ट, स्टोर, सिफ्ट, स्टेसन, फास्टफुड, मैनेजर, ट्रान्स्फोर, पार्टटाइम, सेल्सम्यान, वेटर, एकाउन्टिङ, मार्केटिङ, इन्टरनेट आदि ।

पदावलीका तहमा : कन्ट्याक्ट पेपर, कारपोरेट ग्रोसरी, सब वे, पार्किङ लट, कर्पोरेट ल फर्म, फुड मार्केट, एप्लिकसन फर्म, नाइन्टिफाइड कफी सप, अर्गानिक फुड मार्केट, आउटलेट काउन्टरहरू आदि ।

उपवाक्यका तहमा : म स्टोर ट्रान्टी फोरको मेनेजर अमिन । यु लुक्स भेरी गोरजियस आदि ।

वाक्यका तहमा : म त्यसबेला हार्डभर्ड विनिजेस स्कुलमा पढ्थेँ । म त्यो स्टोरको काउन्टरमा सेल्स एटेन्ड्यान्ट थिएँ, जसलाई क्यासियर भनिन्थ्यो । र, म जुनियर

क्यासियरमा गनिन्थें । हि इज माइ फेवोरेट पोयट । ह्याभ यु कन्सिडर लिभिड द युनाटेड स्टेट पर्मानेन्टली आदि ।

अनुच्छेदका तहमा : म पात्रले कामको खोजीका क्रममा दर्खास्त हालिसकेपछि सेलफोनमा भएको कुरा यस प्रकार छ :

“हेलो”

कुनै नारी स्वर उताबाट बोल्थो

“तपाईं मिस्टर”

“हो म बोल्दै छु ।”

“म होल अर्गानिक फुड मार्केटबाट बोल्दै छु, म ह्युमन रिसोर्स म्यानेजर ..”

“ओ ! हाइ, हाउ यु डुइड SSS”

“गुड, थ्याङ्क्यु फर आसकिड एन्ड यु ..?”

८ निष्कर्ष

अध्ययन, अध्यापन र व्यवसायको खोजीमा हरेक ठाँउमा मान्छेहरू अवसर, सुविधा र सेवा प्राप्तिका लागि प्रवासिने क्रम बढ्दो रूपमा रहेको छ । नेपालीहरू पनि यसबाट अछुतो रहन सकेका छैनन् । डायस्पोरीय जीवन व्यतीत गर्ने क्रममा तयार भएको ‘एटलान्टिक स्ट्रिट’ उपन्यास डायस्पोरा सङ्घात प्रस्तुत गर्ने शक्तिशाली उपन्यास बन्न पुगेको छ । नेपालमा स्तरीय जीवन चलाइरहेको पात्र अमेरिका बसेपछि भय, त्रास, अनिश्चिततायुक्त जीवन बाँच्नु पर्दाको क्षणमा जन्मभूमि नेपाल सम्झँदै द्वैध मानसिकता र द्वैध सांस्कृतिकता बीचमा रहेर कष्ट साध्य रूपमा जीवन गुजारा गर्न बाध्य रहेको अभिव्यक्ति पाइन्छ । अन्तरमनमा पर्ने चोट सहँदै जन्मभूमि र इच्छित भूमि सम्झँदै अनिश्चित भविष्य बोकेर दास मानसिकताका साथ अमेरिकामा दिन बिताइरहेको यथार्थको प्रस्तुति छ । एकातिर कानुनी प्रक्रियाको भन्कट छ भने अर्कोतिर इलिगल्ली बस्तु पर्दा श्रम शोषित हुनु पर्दाको पीडा पनि छ । स्तर परिवर्तनसँग स्तर गुमाउँदै आफ्नो संस्कृतिलाई चटक्कै छोड्न पनि नसकेको र उताको संस्कृतिलाई वरण गर्न नसक्दाको पीडादायी स्थिति पनि त्यतिकै टड्कारो रहेको छ । घरपरिवार, आफन्तजन, समाज र मुलुकबाट नै अलग भएर बस्तु पर्दाको क्षणमा मनमा उत्पन्न हुने डर, त्रास, भय, परिचय, सङ्कट, चिन्ता, स्वाभिमानमा ठेस लाग्दाको स्थिति, गैरनागरिक सरह जीवन गुजारा गर्नुपर्ने बाध्यता उत्पन्न हुँदा जन्मभूमिको तीखो सम्झना हुने तर फर्कन पनि नसकिने अवस्थामा डायस्पोराका पेचिला पक्ष हुन् । अल्पसङ्ख्यक तथा सीमान्तकृत हुनुको पीडा, अमेरिकाली मूलधारबाट सधैं अपमानित र अस्वीकृत हुँदा, अरूले हेप्दा चिन्ताले घर गरेको अनुभूति हुनु स्वाभाविक मानिएको छ । थोरै खुसी र रोमाञ्च त प्राप्त होला तर त्यो भन्दा बढी एकलासता नै बढी पाइन्छ । लामो समयसम्म परिवारका सदस्यसँगको आत्मीय निकटता प्राप्त गर्न नसक्दा होस् या सुखपूर्वक बाँच्ने भौतिक सम्पन्नता कुनैले पनि आत्मिक

सन्तुष्टि दिन सकेको छैन । अमेरिकाको बसाइ आफ्ना लागि मात्र नभएर छोरा छोरीका लागि पनि हो भन्दै पुस्तान्तरिक द्वन्द्वलाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ । वर्तमानको पीडाबाट मुक्ति प्राप्तिका लागि बाल्यकालीन जन्मभूमिको जीवन तथा अमेरिका भन्दा नेपाली शरणार्थी जीवन नै उपयुक्त ठान्नुमा पात्रको जीवनको सार्थकता प्राप्त नभएको प्रस्ट हुन्छ । परादेशीय भूमिमा सहयोग र सहानुभूति प्राप्त गर्न वा एक सूत्रमा गाँसिलो प्रयत्न गराइएको अभिव्यक्ति पाइन्छ । भाषामा भएको कोडमिश्रणले प्रस्तुतिमा रोचकता थपेको छ, तथा समग्रतामा परादेशीय जीवन भोगाइ कष्टपूर्ण, सङ्घर्षपूर्ण, त्रासपूर्ण र अनिश्चितताको भूमरीभिन्न छ, भन्ने सन्देश प्रवाह गर्न उपन्यास सफल भएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

एटम, नेत्र (२०६७), *नेपाली डायसपोरा अन्य समालोचना*, काठमाडौँ : एकता बुक्स ।

एटम, नेत्र (२०७०), *नेपाली डायसपोराका नारी कथाकार र कथा* (सम्पा.), काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

खड्का, खुमबहादुर (सन् २०१७), *अर्को मोड कथामा डायसपोरिक र नारीवादी चेतना*, प्रवासन १ : १ पृ. १-१२ ।

भट्टराई, गोविन्दराज (२०६४), *नेपाली डायसपोरिक साहित्यको प्रथम उपन्यास यमपुरीको महल*, लेखक होमनाथ सुवेदी, वासिङ्टन डी.सी. : अन्तर्राष्ट्रिय नेपाली साहित्य समाज ।

राजव (२०६५), *एट्लान्टिक स्ट्रिट*, काठमाडौँ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन प्रा.लि. ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (सन् २०११), *डायसपोरिक कोणबाट यमपुरीको महल उपन्यासको विश्लेषण*, एजुकेसन क्वार्टर्ली १ : २ जुन पृ. ११२-१३१ ।

लामिछाने, यादवप्रकाश र गीता लामिछाने (२०७४), *नेपाली कथा-उपन्यास, सिद्धान्त र समीक्षा*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

सुवेदी, महेश (२०६८), *एट्लान्टिक स्ट्रिट उपन्यासको डायसपोरिक विश्लेषण*, स्नातकोत्तर (अप्रकाशित शोधपत्र), रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पस : काठमाडौँ ।